

ПСИХОЛОГІЯ ЗДОРОВ'Я ТА КЛІНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

DOI 10.26565/2225-7756-2022-72-06

УДК 159.942.5-055.2-053.85:355.4(477.6)"2014/2022"

ЕМОЦІЙНА СФЕРА ЖІНОК, ЯКІ ТРИВАЛИЙ ЧАС ПЕРЕБУВАЮТЬ В ЗОНІ
ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ**Н. П. КРЕЙДУН (Надія Петрівна Крейдун)***кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету психології**Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**npkreidun@karazin.ua**<https://orcid.org/0000-0002-6015-5982>***А. О. ХАРЧЕНКО (Андрій Олександрович Харченко)***кандидат психологічних наук, доцент кафедри психологічного консультування і психотерапії**Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**kharchenkoao091284@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0001-6685-1498>***О. О. НАЛИВАЙКО (Олексій Олексійович Наливайко)***кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**nalyvaiko@karazin.ua**<https://orcid.org/0000-0002-7094-1047>***П. О. СЕВОСТ'ЯНОВ (Павло Олександрович Севост'янов)***кандидат психологічних наук, викладач кафедри прикладної психології**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**p.sevostyanov@karazin.ua**<https://orcid.org/0000-0003-3461-9920>***Л. М. ЗОТОВА (Лілія Миколаївна Зотова)***кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології**Харківський національний університету ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**lnzotova@karazin.ua**<https://orcid.org/0000-0002-7037-8442>***О. А. НЕВОЄННА (Олена Анатоліївна Невосенна)***кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології**Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**oanevonna@karazin.ua**<https://orcid.org/0000-0002-7578-9902>***Л. М. ЯВОРОВСЬКА (Льобов Миколаївна Яворовська)***кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології**Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**liubov.iavorovska@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0002-1827-0522>***В. Д. ЛУК'ЯНОВА (Вікторія Дмитрівна Лук'янова)***студентка 4 курсу**Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022**victorialukyanova2512@gmail.com*

В Україні 8 рік триває антитерористична операція, яка проводиться на значній території країни (близько 20 відсотків). Сотні тисяч українців весь цей час знаходяться в стресових умовах для існування. Відбуваються зміни в когнітивній, поведінковій, ціннісно-мотиваційній, емоційній та інших сферах особистості цих людей. Однією з груп ризику стають люди середнього віку, адже ключові завдання для цього життєвого етапу особистості стає складно реалізувати. У жінок емоційна складова цього процесу проходить більш інтенсивно, ніж у чоловіків, що стає додатковим стресовим чинником в даній ситуації. Існують дослідження щодо емоційної складової в міжособистісних стосунках у зазначених жінок, їх схильності до афектів, наслідків отримання травматичного досвіду, імпульсивності та ін. Проте незначною залишається кількість досліджень особливостей прояву базових емоцій, рівневих показників

тривожності, агресивності та інших складових емоційної сфери, що дало б змогу розробити відповідні психокорекційні програми. Метою дослідження було виявлення особливостей емоційної сфери жінок середнього віку, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС). Методи дослідження – методика вимірювання рівня тривожності (Дж. Тейлор), шкала диференціальних емоцій (К.Ізард), методика виявлення рівня агресивності (Басса-Дарки). Математико-статистична обробка - χ^2 -критерій кутове перетворення Фішера. Вибірка складала 40 досліджуваних. Це жінки середнього віку з вищою освітою та працевлаштовані. Вибірку розподілено на дві групи по 20 досліджуваних: за критерієм – перебували тривалий час в зоні проведення АТО (ООС) та ніколи не перебували на зазначеній території. Висновки: для емоційної сфери жінок середнього віку, які тривалий час (не менше 5 років) перебувають в зоні проведення АТО (ООС) характерними є феномени «рівневого зниження емоцій позитивного спектру» та «рівневого зростання агресивності» та високий загальний рівень тривожності. В тривожно-депресивному спектрі емоційної сфери провина стає домінуючою емоцією. Спостерігається тенденція до зростання більш відкритих форм агресивності, проте прояв гніву навпаки стає помірнішим.

Ключові слова: жінки, базові емоції, тривожність, агресивність, середній вік.

Як цитувати: Крейдун, Н., Харченко, А., Налывайко, О., Севостьянов, П., Зотова, Л., Невосенна, О., Яворовська, Л., Лук'янова, В. (2022). Емоційна сфера жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення антитерористичної операції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Психологія», (72), 52-58.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-72-06>

In cites: Kreydun, N., Kharchenko, A., Nalyvaiko, O., Sevostianov, P., Zotova, L., Nevoenna, O., Iavorovska, L., Lukianova, V. (2022). The emotional sphere of women staying in the anti-terrorist operation zone for a long time. *Visnyk of V.N. Karazijn Kharkiv National University. Series "Psychology", (72), 52-58.* <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-72-06>. (in Ukrainian).

Постановка проблеми В Україні вже 8 років триває складна ситуація, у зв'язку з якою на частині її території проводиться АТО (ООС). Військові дії впливають на психологічний стан громадян України, які проживають на цій території, адже в них суттєво зростає кількість та інтенсивність стресових ситуацій, знижується адаптаційний потенціал, погіршується рівень ефективності міжособистісного спілкування та взаємодії із соціальним оточенням, ускладнюються питання професійної реалізації та самореалізації як такої, виникають перепони в створенні родини, що пов'язано зі змінами в емоційній сфері (Баца, Еверет, 2011). До однієї з таких груп ризику відносяться жінки середнього віку, адже вирішення зазначеної проблематики є важливими завданнями саме цього життєвого етапу, а емоційна складова цього процесу суттєво вираженіше саме у жінок (Безносюк, 2011). Додає проблематики цьому питанню обмежена кількість результатів емпіричних досліджень по зазначеній тематиці (Бойко, 2010). Існують дослідження з виявлення певних особистісних, поведінкових та емоційних особливостей у жінок середнього віку, які тривалий час знаходяться в зоні проведення АТО (ООС) (Бриндіков, 2018). Однак, враховуючи сказане, важливим залишається продовження дослідження у них саме емоційної сфери. Важливим в цьому ключі буде виявлення особливостей прояву агресивності, тривожності, їх рівневої специфіки та визначення особливостей вираженості базових емоцій у цих жінок, що дозволить розробити відповідні ефективні психо-корекційні програми.

Аналіз проблеми. Результати теоретичних та емпіричних досліджень емоцій можна знайти в роботах багатьох вчених: У. Джеймса, К. Ізарда, В. Вундта, Е. Клапареда, Т. С. Кириленко, П. К. Анохіна, Л. С. Виготського, Г. Ланге, Т. Рібо, А. Ф. Лазурського, Є. П. Ільїна, С. А. Рубінштейна,

П. В. Симонова, П. М. Якобсона, О. М. Леонтєва та ін. (Кириленко, 2007; Рібо, 1987). В загальному розумінні емоції представляють собою активну форму переживання організмом своєї життєдіяльності. Серед простих та складних емоцій предметом дослідження частіше стають саме останні, адже їх характерною ознакою є усвідомлення особистістю об'єкта, що їх викликає та розуміння його значення для життєдіяльності (Максименко, 2002). У. Джеймс зазначав, що структуру емоційної сфери в психіці слід розглядати залежно від змісту переживання. Він вважав, що тілесні зміни виникають безпосередньо під впливом хвилюючого факту і що переживання цих змін, у міру того, як вони відбуваються, і є емоцією (Dalglish, 2004). Однією з найбільш розповсюджених теорій емоцій, є теорія диференціальних емоцій, запропонованої К. Ізардом, в якій вчений виділив десять базових емоцій: радість, інтерес, здивування, відраза, гнів, горе, презирство, сором, страх, провина. Завдяки його дослідженням, стало більш зрозуміло, що особливості формування особистості суттєво залежить від специфіки найбільш характерних емоцій для її генезу. Ці особливості формують емоційні риси особистості та можуть змінюватися впродовж всього життя, враховуючи актуальні чинники середовища, які впливають на особистість (Ізард, 1996). Є. П. Ільїн запропонував диференційно-психологічну концепцію структури емоційної сфери людини, в якій розглядав дану сферу як багатогранне утворення, в яке входять велика кількість явищ, окрім емоцій: емоційні стани, емоційні стійкі відносини емоційний тон, емоційні властивості особистості, акцентована виразність яких дає підстави говорити про емоційні типи особистості (Ільїн, 2007).

В емоційній сфері особистості, як було зазначено вище, відбуваються зміни на різних

вікових етапах. Ці зміни мають також і гендерно-обумовлену специфіку. Одним із тих етапів, на якому для особистості дуже важливою є саме емоційна складова, вважається проходження середнього віку (Кочарян, Лісеная, 2011). До типових вікових змін в емоційній сфері, додається їх більша інтенсивність у жінок (Баца, Еверет, Безносок, 2011). Деякі вчені зазначають, що спостерігається дефіцит емпіричних досліджень присвячених вивченню проживання цього вікового етапу (Бойко, 2010). В Україні, до зазначеного, додається введення військового стану та тривале перебування великої кількості населення України в зоні проведення АТО (ООС), що робить це питання ще гострішим та актуальнішим.

В країнах, на території яких проходили воєнні дії, проводилися дослідження щодо емоційної сфери жінок середнього віку, які тривалий час перебували на зазначеній території. Встановлено, що характерними для емоційної сфери цих жінок є суттєво вищий рівень тривожності та фрустрованості, по відношенню до відповідних показників емоційної сфери жінок тієї ж країни, які знаходилися на «мирній» території. Суттєво нижчим у перших рівень емоційної стійкості. У них же виявили суттєво вищий рівень агресивності, імпульсивності, нервово-емоційної напруги, невпевненості в собі, зниження фону настрою. Характерним в поведінці для жінок, які тривалий час знаходилися в зоні проведення бойових дій також було ускладнене міжособистісне спілкування в соціальному оточенні, пов'язане з високою підозрілістю та вразливістю. До зазначених змін часто додаються прояви дезадаптаційних порушень, які спостерігаються вже після 6-9 місяців перебування в зоні проведення бойових дій, що, в свою чергу залежить від початкового рівня функціонального стану особистості та ступеня реальної небезпеки (Бойко, 2010).

В деяких результатах емпіричних досліджень отримано певні особливості емоційної та поведінкової сфер у жінок середнього віку, які тривалий час знаходяться в зоні проведення АТО (ООС). Встановлено, що характерним для них є зниження в орієнтуванні на соціально бажані норми в поведінці, підвищення байдужості щодо сприйняття їх оточуючими, нестриманість в міжособистісному спілкуванні, імпульсивність, схильність до афектів, емоційна втома, з якою пов'язується виникнення психосоматичних та епихондрічних реакцій, відсутність емоційної компенсації та розрядки. Виявлено пряму залежність між рівнем вираженості воєнного конфлікту та інтенсивністю проживання психологічної травми, яку отримує цивільне населення, що особливо характерно для жінок

(Бриндіков, 2018). Однак обмеженим є коло досліджень, за результатами яких можна було б зрозуміти особливості прояву базових емоцій у цих жінок, особливості прояву агресивності та тривожності, їх рівневі особливості прояву.

Мета дослідження – виявити особливості емоційної сфери жінок середнього віку, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС).

Методи дослідження: опитувальник «Вивчення рівня агресивності Басса-Дарки» (в модифікації Г. В. Резакіной), методика вимірювання рівня тривожності Дж. Тейлор (адаптація В. Г. Норакидзе) та шкала диференціальних емоцій К. Ізарда. Математико-статистична обробка результатів дослідження проводилася за допомогою χ -критерію кутового перетворення Фішера.

Опис вибірки. Була сформована вибірка, загальною кількістю 40 досліджуваних. Це жінки середнього віку, з вищою освітою та працевлаштовані. Вибірку було розподілено на дві групи. До першої групи (Гр. 1) включено тих жінок які є громадянками України та тривалий час постійно перебували в зоні проведення АТО (ООС) – не менше 5 років. До другої групи (Гр. 2) увійшли ті жінки, які ніколи за час проведення АТО (ООС) не перебували на відповідній території та постійно проживають в Україні та також є її громадянками.

Результати дослідження. Першим етапом в дослідженні було виявлення особливостей прояву базових емоцій у жінок середнього віку, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС). Знаходилися відсоткові показники частки досліджуваних з різним рівнем вираженості по кожній емоції та визначалася суттєвість відмінностей відповідних показників при порівнянні досліджуваної та контрольної груп. Результати надано в таблиці 1.

Виходячи з результатів порівняння за рівневою вираженістю базових емоцій у досліджуваних Гр. 1 та Гр. 2, які надані в таблиці 1, стає очевидним, що не виявлено суттєвих відмінностей по емоціям: відраза, горе та презирство. Слід зазначити, що відраза і горе проявляються на середньому та високому рівнях як у жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС), так і у жінок контрольної групи. Презирство майже не виражене в емоційній сфері досліджуваних обох груп (низький рівень у 70%). Отже, за більшістю емоцій, які утворюють спектр гостро негативної групи та відображають рівень негативного емоційного відношення особистості до поточної ситуації, не виявлено суттєвих відмінностей. Можливо це пояснюється тим, що жінки досліджуваної групи знаходяться в

стресовій ситуації вже тривалий час. Проте до цієї групи емоцій входить також гнів, за яким не виявлено відмінностей у наявності-відсутності, проте виявлено суттєву відмінність в рівневому прояві, а саме: у жінок досліджуваної групи він проявляється переважно на

середньому рівні вираженості, тоді як у жінок контрольної – переважно на високому. Тобто, у більшості жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС) гнів проявляється більш помірно.

Таблиця 1. Значущість відмінностей у рівневих показниках вираженості базових емоцій між Гр. 1 та Гр. 2.

НБЕ	% досліджуваних в групі з відповідним рівнем вираженості базової емоції						фем.		
	Гр. 1			Гр. 2			Вис. Гр.1-2	Серед. Гр. 1-2	Низ. Гр1-2
	Рівні вираженості базових емоцій								
	Вис.	Серед.	Низ.	Вис.	Серед.	Низ.			
Р	10	40	50	60	15	25	2,82**	1,41	1,38
І	10	45	45	40	30	30	1,7*	0,86	0,86
З	10	60	30	45	45	10	1,98*	0,83	1,12
В	60	20	20	35	40	25	1,4	1,12	0,29
Г	15	75	10	65	20	15	2,78**	3,07**	0,29
Гор.	20	50	30	20	60	20	0	0,58	0,54
Пр.	20	10	70	20	10	70	0	0	0
С	20	20	60	40	30	30	1,12	0,54	1,7*
Ст.	10	40	50	40	30	30	1,7*	0,18	1,12
П	20	75	5	10	40	50	0,58	1,95*	2,5**

Примітка: НБЕ – назва базової емоції; Р – радість; І – інтерес; З – здивування; В – відрив; Г – гнів; Гор. – горе; Пр. – презирство; С – сором; Ст. – страх; П – провина; Низ., Серед., Вис. – відповідно: низький, середній та високий рівні прояву базових емоцій; фем. – емпіричне значення критерію кутового перетворення Фішера; * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

За емоціями позитивного спектру (радість, інтерес, здивування) виявлено суттєві відмінності між досліджуваними Гр. 1 та Гр. 2 в показниках високого рівня вираженості емоцій. За низьким та середнім рівнями таких відмінностей не знайдено. Виникає феномен рівневого зниження позитивної емоційності. Цю ідею запропонували Кочарян О. С. та Харченком А. О. в дослідженнях структури травматичного емоційного досвіду (Харченко, 2019).

За рівневими показниками вираженості по всім емоціям тривожно-депресивного спектру виявлено певні значущі відмінності. Суттєво частіше низький рівень вираженості сорому зустрічається у жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС). Майже не характерний для них і високий рівень страху, що більш притаманно жінкам

контрольної групи. Враховуючи відсоткові показники середнього та високого рівнів прояву емоцій, можна говорити про загальну меншу вираженість емоцій сорому та страху у більшості жінок досліджуваної групи. Зворотна тенденція виявлена щодо вираженості провини, а саме: для жінок, які тривалий час проживають в зоні проведення АТО (ООС) вона є більш характерною.

Наступним етапом дослідження було виявлення особливостей прояву тривожності у жінок середнього віку, які тривалий час перебували в зоні проведення АТО (ООС). Рівневі показники тривожності у відсоткових долях по кожному з рівнів в досліджуваній групі порівнювалися з відповідними показниками контрольної групи. Результати надано в таблиці 2.

Таблиця 2. Значущість відмінностей за відсотковими частками за кожним з рівнів прояву тривожності між досліджуваними Гр. 1 та Гр. 2

Рівень тривожності	%				фем.	
	Гр. 1		Гр. 2		0,41**	2,82**
Дуже високий та високий	40	80	5	30		
Середній з тенденцією до високого	40		25			
Середній з тенденцією до низького	15	20	45	70	1,7*	2,78**
Низький	5		25		1,12	

Примітка: фем. – емпіричне значення критерію кутового перетворення Фішера; * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Виходячи з результатів, наданих в таблиці 2, та враховуючи відсоткові показники, є підстави говорити про більш суттєву вираженість тривожності саме у жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС), адже виявлено значущі відмінності за вказаною тенденцією за показниками, що відображають відсоткові частки в групах з високим та дуже високим рівнях та середнім з тенденцією до низького. Ще більш наглядною ця особливість стає при порівнянні відсотку досліджуваних обох груп, об'єднавши показники по групам наступним чином: середній з тенденцією до високого (80% досліджуваних в Гр. 1 та 30 в Гр. 2) та високий рівні і низький та середній з тенденцією до низького рівні (20% в Гр. 1 та 70% в Гр. 2). Однак, у

Таблиця 3. Значущість відмінностей за рівневими показниками вираженості агресивності між досліджуваними Гр. 1 та Гр. 2

Рівень агресивності	%		фем.
	Гр. 1	Гр. 2	
Низький	10	20	0,58
Середній	30	60	1,7*
Високий	60	20	2,24*

Примітка: фем. – емпіричне значення критерію кутового перетворення Фішера; * – $p \leq 0,05$.

Виходячи з результатів, наданих в таблиці 3, є підстави говорити про суттєвість відмінностей у рівневих показниках прояву агресивності між жінками досліджуваної та контрольної груп. Ці відмінності виявлено за середнім та високим рівнями. Для більшості жінок (60%) середнього віку, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС), характерний високий рівень прояву агресивності. А для більшості жінок контрольної групи характерним є прояв агресивності на середньому рівні. Таким чином, можна говорити про феномен рівневого зростання агресивності у жінок середнього віку, які довгий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС). Підтвердженням цього є й те, що в них агресивність майже не проявляється на низькому рівні. Проте, не зважаючи на більшу відсоткову частку жінок з контрольної групи з низьким рівнем прояву агресії (20%), за даним рівнем не виявлено значних відмінностей між Гр. 1 та Гр. 2. Можливо більше чіткою та зрозумілою ця різниця стане при збільшенні об'єму вибірки.

Частіше всього, домінуючими серед показників агресивності, у жінок досліджуваної групи, частіше ніж інші зустрічаються: вербальна агресія (15 %), підозрілість (30 %), непряма агресія (25 %) та фізична агресія (15 %). У жінок з контрольної групи це: підозрілість (20 %), образа (30 %), роздратування (20 %) та фізична агресія (15 %). Тобто підозрілість та фізична агресія як домінуючі показники агресивності притаманні для даної

20 % жінок середнього віку, які тривалий час знаходяться в зоні проведення АТО (ООС) рівень тривожності залишається на низькому чи середньому з тенденцією до низького рівнях, тобто, вірогідно, у п'ятій частини жінок з тривалістю перебування в зазначеній зоні не відбувається жодних змін в зазначеній сфері.

Третім етапом дослідження було виявлення особливостей прояву агресивності у жінок середнього віку, які тривалий час перебувають у зоні проведення АТО (ООС). Відсотки досліджуваних з різними рівнями вираженості агресивності, виявлених в досліджуваній групі, порівнювалися з аналогічними значеннями контрольної групи. Результати надано в таблиці 3.

сфери досліджуваним обох груп. У жінок частіше це також бувають вербальна та непряма агресія, тоді як у жінок контрольної групи – образа та роздратування. Тобто, для жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС), характернішими стають більш відкриті форми агресії в прояві їх агресивності, ніж у жінок, які не перебувають на цій території.

Висновки.

1. За групою гостро негативних емоцій, майже за всіма з них (окрім гніву), спостерігається однаковий розподіл за рівнями вираженості між досліджуваними обох груп, а саме: середній та високий рівні вираженості за емоціями горя, відрази та гніву та низький – презирства. Таким чином, для жінок з обох груп, характерним є виражене переживання горя, відрази та гніву та не вираженість презирства. Гнів у жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС) є більш помірний. Виявлено феномен рівневого зниження емоцій позитивного спектру у жінок, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС). Домінуючою у цих жінок з тривожно-депресивного спектру виявлено емоцію провини. Емоції страху та сорому суттєво нижче виражені у більшості з них, ніж у жінок, які проживають на території України, де АТО (ООС) не проходить.

2. У переважній більшості жінок середнього віку, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС) виявлено суттєво більшу вираженість тривожності за рівневими

показниками, ніж у жінок, які проживають на іншій території України. У 20 % ця тенденція не виявлена. Тобто, тривале перебування в зоні проведення АТО (ООС) обумовлює значне зростання рівня тривожності у переважної кількості жінок середнього віку. П'ята їх частина залишається резистентною до збільшення тривожності, знаходячись під впливом зазначеного чинника.

3. У жінок середнього віку, які тривалий час перебувають в зоні проведення АТО (ООС) виявлено феномен «рівневого зростання агресивності», який відображає суттєве її зростання після тривалого перебування на зазначених територіях. З часом, у цих жінок спостерігається наступна тенденція: для прояву агресивності більш характерними стають відкриті її форми, такі як вербальна та непрямая агресія, тоді як у жінок, які не проживають в зоні проведення АТО (ООС) – це образа та роздратування. Спільним для прояву агресивності є варіанти домінування підозрливості та фізичної агресії.

Список використаної літератури

- Баца А., Эвэрт О. 23 рекомендації военных психологов семьям бойцов АТО. <https://life-after-ato.com.ua/post/58>
- Безносук О.О. Використання методу «рівний-рівному» у роботі соціального педагога. Вісник Черкаського університету. Випуск 203. Частина І. Серія «Педагогічні науки», 2011. С. 20-23. http://www.kogpi.edu.te.ua/images/stories/me/stryktyra/kaf_vuh_ped/beznesyuk.pdf
- Бойко Г.М. Реабілітаційна психологія: навч. посібник. Полтава: АСМІ, 2010. 240 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>
- Бриндіков Ю.Л. Інноваційні тренінгові методи й техніки у процесі здійснення реабілітації комбатантів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 60. Том 1. Київ: Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, 2018. С. 66-70. http://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/60-2018/part_1/16.pdf
- Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навчальний посібник. Київ: Либідь, 2007. 256 с. <https://soc.univ.kiev.ua/en/library/psihologiya-emociyna-sfera-osobivosti-navchposibnik>
- Рибо Т. Психологія чувств. Ч. I-II. Киев: Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона. 1987. 148 с. <https://core.ac.uk/download/pdf/288342022.pdf>
- Максименко С.Д. Загальна психологія: Підручник для студентів вищ. навч. закладів. Київ: Форум, 2002. 256 с. <http://194.44.152.155/elib/local/sk676290.pdf>
- Dalgleish, T. The emotional brain. *Nature Reviews Neuroscience*. 5(7). 2004. P. 583-589. <https://stanford.edu/~knutson/ans/dalgleish04.pdf>
- Linda M. Dougherty, Jo Ann Abe, Carroll E. Izard. Differential Emotions Theory and Emotional Development in Adulthood and Later Life (англ.) // *Handbook of Emotion, Adult Development, and Aging*. Elsevier, 1996. P. 27-41. URL:<https://www.semanticscholar.org/paper/Differential-Emotions-Theory-and-Emotional-in-and-Dougherty-Abe/b75907d1980469247d5f2966e41855fbd0d95de7>
- Ильин Е.П. Эмоции и чувства. 2-е изд. СПб: Питер, 2007. 783 с. https://studylib.ru/doc/2268804/2.-il_in-e.p.-e-mocii-i-chuvstva---e.p.-il_in.-%E2%80%93752-s
- Кочарян А. С., Лисеная А.М. Психологія переживаний : учебное пособие. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. 224 с. <https://karazinbook.com/sites/default/files/books/kocharyan.pdf>
- Харченко А.О. Психологічні особливості структури травматичного емоційного досвіду демобілізованих учасників бойових дій в Україні з постстрессовою психологічною дезадаптацією. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2018. URL:http://psychology.univer.kharkov.ua/1819news/Disseryjune19/Kharchenko/Kharchenko_diss.pdf

Nadiya KREYDUN

Ph.D in Psychology, Associate Professor,

Dean of the Psychology School of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, Ukraine

Andrii KHARCHENKO

Ph.D in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychological Counseling and Psychotherapy of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 6, Kharkiv, Ukraine

Oleksii NALYVAIKO

Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of Pedagogy Department of the V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4 Kharkiv, Ukraine.

Pavlo SEVOSTIANOV

Ph.D in Psychology, Lecturer of the Department of Applied Psychology of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine

Liliya ZOTOVA

Ph.D in Psychology, Associate Professor of the Department of Applied Psychology of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, Ukraine

Olena NEVOENNA

Ph.D in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Psychology of the V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, Ukraine

Liubov IAVOROVSKA

Ph.D in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Psychology of the V.N. Karazhin Kharkiv National University, Svobody Sq., 6, Kharkiv, Ukraine

Viktoriia LUKIANOVA

student of the Faculty of Psychology,

V. N. Karazhin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine

THE EMOTIONAL SPHERE OF WOMEN STAYING IN THE ANTI-TERRORIST OPERATION ZONE FOR A LONG TIME

In Ukraine, an anti-terrorist operation, carried out on a significant territory of the country (about 20 percent) has been going on for eight years. All this time, hundreds of thousands of Ukrainians stay in stressful conditions. Changes occur in cognitive, behavioral, value-motivational, emotional and other spheres of these people personality. One of the risk groups is middle-aged people, because the key tasks for this stage of a person's life become difficult to implement. In women, the emotional component of this process is more intense than in men, which becomes an additional stress factor in this situation. There are studies on the emotional component in interpersonal relationships in these women, their tendency to affect, the consequences of receiving traumatic experience, impulsiveness, etc. However, the number of studies on the peculiarities of basic emotions manifestation, level indicators of anxiety, aggressiveness and other components of the emotional sphere remains insignificant, which would make it possible to develop appropriate psychocorrective programs. The purpose of the study was to identify the features of emotional sphere in middle-aged women who have been in the area of anti-terrorist operation (ATO) for a long time. Research methods – a technique for measuring the level of anxiety (J. Taylor), a scale of differential emotions (K. Izard), a technique for detecting the level of aggressiveness (Bassa-Darky). Mathematical and statistical processing - φ -criterion Fisher's angular transformation. The subjects were 40 middle-aged women employed with higher education. They are divided into two groups of 20: according to the criterion, they were in the area of anti-terrorist operation (ATO) for a long time and had never been in the specified territory. Conclusions: for the emotional sphere of middle-aged women who have been for a long time (at least 5 years) in the area of anti-terrorist operation (ATO), the phenomena of "level decrease of emotions of the positive spectrum" and "level increase of aggressiveness" and a high general level of anxiety are characteristic. In the anxiety-depressive spectrum of the emotional sphere, guilt becomes the dominant emotion. There is a tendency to increase more open forms of aggressiveness, but the manifestation of anger, on the contrary, is becoming more moderate.

Key words: women, basic emotions, anxiety, aggressiveness, middle age.

References

- Batsa, A., Evert, O. (2017). 23 recommendations of military psychologists to families of ATO fighters. URL:<https://life-after-ato.com.ua/post/58>. [in Russian]
- Beznosyuk, O.O. (2011). Exploitation of the "full-full" method in the work of a social pedagogue. *Visnik Cherkaskogo univetsitetu. Seriya «Pedagogichni nauki»*, 203(1), 20-23. URL:http://www.kogpi.edu.te.ua/images/stories/me/stryktyra/kaf_vuh_ped/beznesyuk.pdf. [in Ukrainian]
- Boiko, G.M. (2010). *Rehabilitation psychology: teaching manual*. Poltava: ASMI. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>. [in Ukrainian]
- Bpindikov, Yu.L. (2018). Innovative training methods and techniques in the process of combatant rehabilitation. *Naukovii chasopis Nacionalnogo pedagogichnogo univetsitetu imeni M.P. Dpagomanova : Seriya 5. Pedagogichni nauki: pealiyi ta perspektivi*. 60(1), 66-70. URL: http://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/60-2018/part_1/16.pdf. [in Ukrainian]
- Kirilenko, T. S. (2007). *Psychology: emotional sphere of personality: Navchalnii posibnik*. Kyiv: Libid. URL:<https://soc.univ.kiev.ua/en/library/psihologiya-emociyna-sfera-osobistosti-navchposibnik> [in Ukrainian]
- Ribo, T. (1987). *Psychology of feelings. CH. I-II*. Kiev: Yuzhno-Russkoe knigoizdatelstvo F. A. Ioganson. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/288342022.pdf> [in Russian]
- Maksimenko, S.D. (2002). *General Psychology*. Kyiv: Forum. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk676290.pdf>. [in Ukrainian]
- Dalgleish, T. (2004). The emotional brain. *Nature Reviews Neuroscience*. 5 (7) URL: <https://stanford.edu/~knutson/ans/dalgleish04.pdf>.
- Linda, M. Dougherty, Jo Ann Abe, Carroll E. Izard. (1996). *Differential Emotions Theory and Emotional Development in Adulthood and Later Life. Handbook of Emotion, Adult Development, and Aging*. URL:<https://www.semanticscholar.org/paper/Differential-Emotions-Theory-and-Emotional-in-andDougherty-Abe/b75907d1980469247d5f2966e41855fbd0d95de7>.
- Ilin, E.P. (2007). *Emotions and feelings. 2-e izd.* SPb: Piter. URL:https://studylib.ru/doc/2268804/2.-il._in.-e.p.-e-mocii-i-chuvstva---e.p.-il._in.-%E2%80%93752-s. [in Russian]
- Kocharyan, A. S, Lisenaya, A.M. (2011). *Psychology of the experienced: textbook*. Harkov: HNU imeni V. N. Karazina URL: <https://karazinbook.com/sites/default/files/books/kocharyan.pdf> [in Russian]
- Harchenko, A.O. (2018). *Psychological features of the structure of the traumatic emotional experience of demobilized combatants in Ukraine with post-stress psychological maladjustment. (Candidate's dissertation)*. Harkiv: Harkivskii nacionalnii universitet imeni V.N. Karazina URL:http://psychology.univer.kharkov.ua/1819news/Disseryjune19/Kharchenko/Kharchenko_diss.pdf. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 3.05.2022 (The article was received by the Editorial office on 05.03.2022)

Стаття рекомендована до друку 2.06.2022 (The article is recommended for publication on 06.02.2022)